

Iwan RADIKOW

Petersburski Uniwersytet Państwowy

ivirrad@gmail.com

POLITYCZNA I OBYWATELSKA AKTYWNOŚĆ LUDNOŚCI WSPÓŁCZESNEJ ROSJI

ABSTRACT Political and civic activity of people in contemporary Russia

The Author proceeds from the issue that in developed society citizens' participation in politics is regarded to be standard. It is maintained in the paper that impetuous political activity of Russian citizens happen to be the result of hybrid level of political culture of Russian society, as well as endeavours undertaken by the authorities in order to minimize and control the phenomenon. The above mentioned activity is limited by relatively low level of political institutionalization and certain disillusionment in democracy. The Author predicts new tendencies of citizens' activity manifestations and concludes that mixture of autonomous, rational, self-dependent and encouraged activity of people seem to be optimal in contemporary circumstances.

Keywords: activity, participation, stability, civic participation, political engagement, political stability, political institutionalization, protest engagement

Słowa kluczowe: aktywność, partycypacja, stabilność, obywatelska partycypacja, zaangażowanie polityczne, stabilność polityczna, instytucjonalizacja polityczna, zaangażowanie w protesty

Jednym z najważniejszych wskaźników demokratyczności systemu politycznego jest stopień uczestnictwa obywateli w życiu politycznym. Aktywność polityczną i obywatelską charakteryzuje pewna właściwość, „cecha” obywateli, a mianowicie ich gotowość zarówno do podejmowania legalnej działalności, jak i do brania udziału w różnych formach protestu, przejawiania obywatelskiego nieposłuszeństwa, w skrajnych przypadkach – w postaci zbrojnego powstania i rewolucji. W społeczeństwach przewyżających dziedzictwo totalitaryzmu zaangażowanie w życie polityczne i obywatelskie jest postrzegane jako jeden z kierunków ich rozwoju na drodze do pluralizmu politycznego, społeczno-gospodarczego i kulturowego, na drodze do samorządności. Dysharmonia między rzeczywistością społeczno-polityczną a demokratycznymi wyobrażeniami o właściwym ustroju politycznym, funkcjach państwa i społeczeństwa z reguły staje się katalizatorem wybuchu aktywności politycznej społeczeństwa i jednostki. Zauważmy w związku z tym, że w historii myśli politycznej istnieje wiele koncepcji, które rozważają kwestię dopuszczalności i zasadności sprzeciwu wobec władzy. Prawo obywateli do wywierania nacisku na władzę w przypadku jej nielegalnych działań zostało sformułowane jeszcze przez Johna Locke’a – jednego z prekursorów demokracji liberalnej. Oto niektóre z jego myśli, które są niezwykle ważne dla tematu niniejszego artykułu, ale prawie zawsze odrzucane jako nieistotne przez współczesnych uczestników procesów politycznych. Po pierwsze, w *Drugim traktacie o rządzie* (*Second Treatise Concerning Government*) angielski myśliciel podkreślił, że *siłę można przeciwstawić tylko niesprawiedliwej i bezprawnej sile. Ktokolwiek, kto stawia opór w innej sytuacji, ściąga na siebie sprawiedliwe potępienie zarówno Boga, jak i ludzi*¹. Po drugie, John Locke pisze: *Tam, gdzie strona skrzywdzona może zostać zaspokojona, a jej szkody naprawione w wyniku odwołania się do prawa, tam nie ma pretekstu do użycia siły, która może być zastosowana tylko wtedy, gdy człowiek pozbawiony jest możliwości odwołania się do prawa*². Po trzecie, angielski filozof i myśliciel polityczny zwraca uwagę czytelników na fakt, że *Nie jest to możliwe, by dla jednego czy kilku skrzywdzonych obalać rząd tam, gdzie cały lud nie uzna za stosowne się w to angażować*³.

W przeciwieństwie do mobilizowanego udziału obywateli, noszącego *de facto* charakter przymusowy w niedemokratycznym systemie politycznym, w rozwiniętym społeczeństwie demokratycznym taki udział staje się normą, produktywnym i skutecznym sposobem uczestnictwa obywateli w procesie podejmowania decyzji w ważnych sprawach dotyczących ich podstawowych interesów i należących do ich bezpośrednich kompetencji. W tym przypadku udział obywateli staje się powszechny, równoprawny, dobrowolny i swobodny. To sposób zaspokojenia potrzeby autoekspresji i samorealizacji. Partycypacja obywatelska sprzyja kształtowaniu się poczucia patriotyzmu, miłości do Ojczyzny. Od poziomu partycypacji obywatelskiej i politycznej zależy jakość spra-

¹ Дж. Локк, *Сочинения в 3-х томах*, т. 3, Москва 1988, s. 380. Cytat według przekładu polskiego: J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, przeł. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 308, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.

² J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, s. 310.

³ *Tamże*, s. 311.

wowania władzy. Nieprzypadkowo jeden z koryfeuszy współczesnych nauk politycznych – Robert Dahl wśród trzech koniecznych warunków istnienia demokracji wymienił zapewnioną obywatelom możliwość: 1) formułowania swoich przekonań; 2) wyrażania swoich przekonań wobec współobywateli i rządu poprzez działania indywidualne i zbiorowe; 3) doświadczania równego traktowania ze strony rządu, czyli relacji wykluczającej dyskryminację ze względu na treści lub źródła swoich przekonań⁴. W tym kontekście przekształcenie uprzednio aktywnych uczestników procesu politycznego w biernych obserwatorów w większości krajów europejskich w ostatniej dekadzie świadczy przede wszystkim o tym, że pojawiły się problemy z demokracją.

We współczesnej literaturze termin „partycypacja obywatelska” często pojawia się w parze z terminem „partycypacja polityczna”. Kiedy mowa o partycypacji obywatelskiej w sferze polityki, to nierzadko utożsamia się te terminy. Przytoczmy najbardziej znane ich ujęcia. Uniwersalną definicję partycypacji politycznej zaproponował amerykański politolog Jack Nagel. Jego zdaniem są to działania, dzięki którym szeregowi członkowie jakiegokolwiek systemu politycznego wpływają lub próbują wpływać na rezultaty jego działania⁵. Z kolei przez termin „partycypacja obywatelska” rozumie się zazwyczaj jedną z zasad społeczeństwa obywatelskiego, budowanego w oparciu o zasady demokracji konstytucyjnej. W tym przypadku mówimy o umocowanej konstytucyjnie i gwarantowanej przez instytucje prawa możliwości publicznego wyrażania swojego stanowiska przez obywateli, stowarzyszania się z ludźmi o podobnych poglądach w celu wymiany myśli, propagowania swoich poglądów, wywierania zorganizowanego wpływu na organy władzy, zgłaszania swojej kandydatury w wyborach *etc.*⁶ Przez partycypację obywatelską powszechnie rozumie się najmniej upolitycznione formy partycypacji politycznej obywateli danego kraju. Udział obywateli w polityce – to konkretne działania zakładające istnienie rzeczywistego wyboru, alternatywy.

We współczesnym społeczeństwie partycypacja obywatelska włączona jest do systemu stosunków społeczno-politycznych i jest legitymizowanym sposobem wywierania zorganizowanego nacisku grup społecznych na elitę polityczną. Udział obywateli w procesie politycznym jest określony przez odpowiednie instytucje prawno-państwowe, normy i procedury, które razem tworzą podstawy państwa prawa o demokratycznym systemie politycznym. Idea partycypacji obywatelskiej jest oparta na uznaniu zagwarantowanego w konstytucji prawa narodu do sprawowania władzy bezpośrednio, a także za pośrednictwem organów władzy państwowej i samorządu, prawa każdego obywatela do udziału w zarządzaniu sprawami państwa. Jednakże spełnienie tylko tego warunku nie jest wystarczające, by zagwarantować partycypację obywatelską. Stopień uświadomionego udziału obywatelskiego w polityce, aktywność obywateli są uwarunkowane przez poziom kultury politycznej, która przejawia się w stabilnych poglądach

⁴ Рог. Р. Даль, *Полиархия: участие и оппозиция*, Москва 2010, s. 7, *Политическая теория*.

⁵ Por. J. N. Nagel, *Participation*, New York 1987, s. 1-3.

⁶ Рог. Р. Даль, *Проблемы гражданской компетентности*, [online] <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>, 21 III 2014; В. А. Иноземцев, *За пределами экономического общества*, Москва 1998.

na temat głównych aspektów życia politycznego, w postawach jednostki, w przestrzeganych przez nią standardach politycznych, w końcu – w nawykach i umiejętnościach działalności politycznej. Zgodnie z koncepcją „kompetencji obywatelskiej” Roberta Dahla udział obywateli w polityce można zapewnić przede wszystkim dzięki minimalnie koniecznemu poziomowi wiedzy o sferze polityki, szerokiej dostępności i wiarygodności informacji zapewnianej przez środki masowego przekazu⁷. W związku z tym niechęć większości społeczeństwa do rzeczywistej partycypacji obywatelskiej, jego bierność okresowo aktualizują kwestię niezdolności zwykłych obywateli do udziału w tym procesie i wyłącznych roszczeń do niego „zawodowych polityków”. Wydaje się, że obecnie efektywność udziału obywateli w zarządzaniu sprawami społecznymi i państwowymi jest indukowana przez ich zdolność do wpływania na proces podejmowania i realizacji decyzji politycznych i państwowych, wnoszenia uzasadnionych politycznie, konstruktywnych propozycji prawnych oraz postulatów wyrażających interesy określonych grup społecznych.

Stopień realnego wpływu politycznego obywateli na podejmowanie decyzji politycznych zależy od tego, jak szeroko ujęte są i w jakiej skali występują interesy reprezentowanych w ich postulatach grup społecznych. Skuteczność wpływu różnych form partycypacji obywatelskiej na politykę jest uwarunkowana stopniem społecznej i politycznej homogeniczności uczestników, podobnym rozumieniem nie tylko stojącego przed obywatelami problemu, lecz także – sposobów jego rozwiązania, wspólnym nurtem ideologicznym, zgodnością retoryki liderów z motywami i postawami politycznymi uczestników akcji. Kiedy mówimy o partycypacji obywatelskiej w polityce, to nie mamy na myśli zarządzania społeczeństwem lub państwem w ogóle, lecz tylko konkretne zaangażowanie obywateli w dyskusję i opracowanie politycznych, społeczno-gospodarczych, kulturowych programów i projektów oraz monitorowanie ich wdrażania⁸.

Dla pełniejszego zrozumienia problemu partycypacji obywatelskiej Rosjan w polityce oprzemy się na rozważaniach Ronalda Ingleharta o wartościach i zmianach demokratycznych, które zachodzą w okresie modernizacji i postmodernizacji⁹. W przeciwieństwie jednak do Ingleharta, piszącego o różnicy między pokoleniami, które wyrosły w tradycyjnych, wchodzących w okres industrializacji lub industrialnych społeczeństwach, powiemy o różnicy pokoleń obywateli rosyjskich, wyrosłych w społeczeństwie w okresie jego przechodzenia ku formom industrializacji, w społeczeństwie industrialnym i dzisiejszym społeczeństwie, które przekształciło się w postindustrialne. Generacja rosyjskich obywateli, którzy dorastali w okresie industrializacji, gdy z przyczyn obiektywnych problematyczne było zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych: mieszkania, żywności, charakteryzowała się dominacją wartości zoriento-

⁷ Por. *tamże*.

⁸ Рог. М. Холмская, *Политическое участие как объект исследования. Обзор отечественной литературы*, „Полис” 1999, nr 5, s. 170-176.

⁹ Рог. Р. Инглхарт, К. Вельцель, *Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития*, przeł. М. Коробочкин, Москва 2011, Библиотека Фонда „Либеральная миссия”; Р. Инглхарт, *Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющееся общество*, „Полис” 1997, nr 4, s. 6-33.

wanych na przetrwanie. Stabilność, przetrwanie, bezpieczeństwo były dla większości obywateli ważniejsze od praw i swobód obywatelskich. Jedną z głównych różnic między społeczeństwem industrialnym i tradycyjnym jest wysoki poziom politycznego zaangażowania obywateli. Należy pamiętać, że w tym okresie priorytetowym zadaniem państwa było zapewnienie bezpieczeństwa zewnętrznego, co wymagało ogromnych nakładów. Niemniej jednak celowy nacisk ideologiczny kształtował u obywateli poczucie wiary w lepsze jutro. To pokolenie ludzi wysoko ceniło racjonalność, autorytet, porządek, bezpieczeństwo. Tradycyjna forma wspólnotowości, mimo zmian, jakie zaszły w kraju, została zachowana – kolektywizm umocnił się jako jedna z zasad ideologii marksistowsko-leninowskiej. Jedną z najważniejszych wartości w tym czasie była wartość pracy. Niepracujący człowiek, jako nosiciel syndromu pasożytnictwa, nie tyle był niebezpieczny, co stanowił zagrożenie dla całego systemu społeczno-politycznego. Zachęta, a w razie potrzeby przymus pracy były jednym z głównych zadań władzy państwowej. Aksjologicznym czynnikiem integrującym pokolenie transformacji industrialnych i pierwszych lat społeczeństwa industrialnego była koncepcja budowy rozwiniętego socjalizmu. Dzieci tej generacji, dorastające już w warunkach industrialnych, uważały dostępność mieszkań, żywności i innych podstawowych dóbr za oczywistą. W tym okresie nastąpił szybki wzrost i rozwój ogólnego i zawodowego wykształcenia, nauki, kultury, jakości życia. Znaczna część ludności przeniosła się do miast. Za najważniejsze wartości w tym społeczeństwie uznawano pracowitość, uczciwość, przyzwoitość, wykształcenie, zdrowie, zdolność i gotowość do innowacji.

W czasach radzieckich za regułę postępu społecznego uważano pogląd, że każde nowe pokolenie ludzi radzieckich powinno wznosić się na wyższy poziom wykształcenia i ogólnej kultury, rozwoju zawodowego i aktywności obywatelskiej¹⁰. Aktywność obywatelska tego okresu to aktywność radzieckiej klasy średniej – głównie naukowców i inżynierów zaawansowanych branż przemysłu. Równocześnie, obowiązkowy przeważnie, motywowany ideologicznie charakter partycypacji politycznej obywateli oznaczał, że formalnie istniała aktywność społeczno-polityczna obywateli, co w ostatecznym rozrachunku przygotowało grunt dla wzrostu apatii politycznej i społecznej, politycznego i ideologicznego nihilizmu w świadomości społecznej, dla wzmocnienia nastrojów krytycznych. Jeśli w czasach radzieckich obywatele uczestniczyli w życiu politycznym, akceptując (w różnym stopniu) oficjalną ideologię radziecką, a gwarantowało to utożsamianie osobistych wartości politycznych z oficjalnymi wartościami politycznymi państwa, to rezygnacja z ideologii państwowej, jej zakaz w czasach postradzieckich, zanik klasy średniej lub jej demoralizacja, brak planowych i konsekwentnych działań na rzecz stworzenia nowej kultury demokratycznej społeczeństwa doprowadziły do powstania grup społecznych mających najróżniejsze postawy osobiste i polityczne. Czasami postawy te stawały się wrogię wobec państwa rosyjskiego.

W Rosji przejściu społeczeństwa industrialnego w stadium postindustrialne towarzyszą istotne problemy. O ile najbardziej rozwinięte kraje Ameryki Północnej, Europy

¹⁰ Рог. *Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 10 апреля 1984 г.*, Москва 1984, s. 16.

Zachodniej, Azji konsekwentnie przechodzą do formowania takiego modelu, a wiedza staje się źródłem innowacyjności i decyzji politycznych w społeczeństwie, jest pełnowartościowym produktem i zasobem strategicznym, to Rosja przeciwnie – w swoim rozwoju *de facto* zatrzymała się, a nawet uruchomiła bieg wsteczny. Aktualny problem Rosji polega na tym, że społeczeństwo industrialne z jego podstawami aksjologicznymi przechodzi istotną transformację, natomiast gospodarka kraju jest coraz mniej konkurencyjna na rynku światowym¹¹. Według Władysława Inoziemcewa w Rosji do tej pory nie zostały spełnione trzy podstawowe warunki przejścia do postindustrialnego systemu gospodarczego: nie zapewniono powszechnego wzrostu dobrobytu i wysokiego standardu życia; nie rozwinęły się nowe formy produkcji, wymagające opanowania coraz większej ilości informacji, generujące pilną potrzebę stałego wzrostu poziomu wykształcenia i akumulacji nowej wiedzy; wreszcie, posiadanie informacji oraz zdolność do wytwarzania nowej wiedzy nie stały się źródłem uznania społecznego¹². Wydaje się, że autor pominął najważniejsze: należy zwrócić uwagę na stworzenie zupełnie nowych, opartych na osiągnięciach rewolucji naukowo-technicznej sposobach produkcji, zarządzania produkcją, transportem i samym społeczeństwem. Założenia te można zrealizować tylko poprzez automatyzację, robotyzację i zastosowanie technologii informatycznych w produkcji. W związku z tym, dodajmy, nie należy spodziewać się znaczącego zróżnicowania systemów wartości różnych pokoleń w społeczeństwach, w których w ciągu ostatnich lat nie nastąpił gwałtowny wzrost stopy życiowej obywateli¹³.

Po upadku Związku Radzieckiego rozpoczął się długi i bolesny okres agonii państwa radzieckiego. Konstytucyjne uznanie faktu, że Rosja staje się demokratycznym federalnym państwem prawa o republikańskiej formie władzy, a człowiek, jego prawa i wolności są wartością najwyższą, zupełnie nie oznaczało, że zmieniło się całkowicie miejsce Rosjanina w nowym systemie politycznym. Dziś jest jasne, że zbiorowe wyobrażenia obywateli rosyjskich i elit politycznych o demokracji i sposobach jej krzewienia były skrajnie powierzchowne i idealistyczne, a odzwierciedlając dominującą patriarchalno-poddańczą kulturę polityczną, orientowały się nie tyle na przejawianie inicjatywy i samodzielne działanie, ile na dobrego i mądrego „cara”. Liczenie politycznego przywództwa kraju na „cichą rewolucję” (według R. Ingleharta), w której wyniku panujące wcześniej wartości materialistyczne będą stopniowo wypierane przez postmaterialistyczne, doprowadziło do dość paradoksalnych rezultatów. Z wielu dziedzin życia społecznego w ogóle zniknęły pojęcia, w oparciu o które słowa i czyny danej osoby poddawane były ocenie moralnej, a w ostatecznym rozrachunku określały stabilność państwa. W ten sposób ze świadomości Rosjan faktycznie wyeliminowano poprzez kulturę masową poczucie wstydu i sumienia, nie stanowią one wychowawczej orientacji wartościującej w programie szkoły rosyjskiej. „Wyzwolony” Rosjanin zbudował wła-

¹¹ Рог. В. Мартьянов, *Постиндустриальное общество для России: миф, теория, реальная альтернатива?*, „Логос” 2008, nr 1 (64), s. 45.

¹² В. Иноземцев, *За пределами экономического общества*, Москва 1998, s. 326.

¹³ Р. Инглхарт, К. Вельцель, *Модернизация, культурные изменения и демократия...*, s. 147.

sną wizję różnic pomiędzy dobrem i złem, często zresztą zmieniając znak plus i minus biegunów etycznych¹⁴. Głównym kryterium oceny efektywności rosyjskich wyższych uczelni w ostatniej dekadzie nie była jakość kształcenia studentów i absolwentów, lecz wskaźnik cytowalności kadry naukowo-dydaktycznej uczelni w wiodących zagranicznych bazach cytowań naukowych (Web of Science oraz Scopus). W przeciwieństwie do ważnej i tradycyjnej w Rosji postawy niezachłanności, znaczną część społeczeństwa rosyjskiego sparaliżował syndrom zysku, który stał się najważniejszym czynnikiem napięć społecznych i psychologicznych. Radykalnie zmienił się stosunek do pracy jako elementu żywotności państwa. Kształtuje się kult szybkiego, nieosiąganego poprzez pracę, awanturniczego bogacenia się. W przeciwieństwie do tradycyjnego pojmowania wartości pracy, do świadomości Rosjan weszły nowe maksymy etyczne: „wszystko od razu”, „zysk – bez produkcji”, „bogactwo – bez pracowitości i staranności”. W rezultacie dewaluacji uległa sumienna, uczciwa, ważna społecznie praca do tej pory postrzegana przez społeczeństwo jako najwyższa wartość. Niestety, trzy „plany pięcioletnie” edukacji patriotycznej obywateli rosyjskich okazały się nieskuteczne (chodzi o trzy, kolejno przyjęte w latach 2001-2005, 2006-2010, 2011-2015 „Programy edukacji patriotycznej obywateli Federacji Rosyjskiej”, poświęcone powołaniu formalnych rad i ośrodków wychowania patriotycznego, realizacji licznych inicjatyw organizacyjnych, metodycznych, badawczych oraz informacyjnych o zasięgu ogólnokrajowym i regionalnym). Większość Rosjan, jak sami deklarują, czuje się patriotami. Według danych Ogólnorosyjskiego Centrum Badania Opinii Publicznej (Всероссийский центр изучения общественного мнения, ВЦИОМ) w 2008 r. za patriotów uważało się 88% obywateli, w 2010 r. – 84%, w 2011 r. – 80%, w 2013 r. – 81%. Przy tym trzeba zwrócić uwagę na fakt, że w 2008 r. tylko 13% obywateli nie uważało się za patriotów, a w 2011 r. – już 20%. Liczba ta nieznacznie spadła – do 19% w 2013 r., i pozostała na tym poziomie w roku 2014. Należy podkreślić, że sama treść patriotyzmu uległa istotnej transformacji: w opinii Rosjan prawdziwy patriotyzm dzisiaj to szacunek dla tradycji i wzmocnienie wartości rodzinnych (w 2010 r. – 50%). Coraz mniej jest tych, którzy upatrują przejawów patriotyzmu w pełnej zaangażowania pracy w swoim zawodzie, w głosowaniu w wyborach na partie patriotyczne i polityków patriotów (w 2010 r., to zaledwie 9%)¹⁵. Zapożyczone z Zachodu nowe wartości indywidualizmu i racjonalizmu, na wielką skalę wprowadzone do świadomości społecznej poprzez media masowe, spowodowały, że wśród uznawanych wartości obniżyła się rola życia ludzkiego, rodziny i miłości. Degradacji ulega instytucja rodziny: spadek liczby zawieranych małżeństw, pojawienie się mody na wolne związki, wzrost liczby rodzin niepełnych i dzieci nieślubnych. Łatwość uzyskania rozwodu i ponownego zawarcia małżeństwa faktycznie zmniejszają podstawy do umocnienia państwa. Wszystkie wspomniane czynniki razem wzięte działają demoralizująco, niszcząc społeczne formy zachowania człowieka w społeczeństwie, całą

¹⁴ В. Багдасарян, С. Сулакшин, *Высшие ценности Российского государства*, Москва 2012, s. 185, *Политическая аксиология*.

¹⁵ Рог. ВЦИОМ, Пресс-выпуск nr 2187: *Сколько в России патриотов*; ВЦИОМ, Пресс-выпуск nr 2451: *Патриотизм-гражданство*.

jego cywilizacyjną infrastrukturę. Taki typ społeczeństw, w których nie ma nic stałego, a każdego zżera strach przed porażką i pragnienie sukcesu, scharakteryzował już Alexis de Tocqueville: *a ponieważ pieniądź, który stał się najważniejszym znakiem klasyfikującym i wyróżniającym ludzi, równocześnie osiągnął szczególną ruchliwość, przechodząc ciągle z rąk do rąk, przekształcając położenie jednych, wznosząc albo doprowadzając do upadku rodziny – nie ma prawie nikogo, kto by nie musiał robić rozpaczliwych, ustawicznych wysiłków, aby go zachować lub zdobyć. Dążenie do bogacenia się za wszelką cenę, zamięłowanie do interesów, chęć zysku, szukanie dobrobytu i materialnego użycia są tu więc najczęstszymi namiętnościami. Takie namiętności łatwo rozpowszechniają się we wszystkich klasach, przenikają nawet do tych, którym były dotąd całkiem obce, i szybko doprowadziłyby do deprawacji i sparaliżowania całego narodu, gdyby ich nie zahamowano*¹⁶.

Niemniej jednak w grupach społecznych powstałych w nowych warunkach ekonomicznych zaczyna się pojawiać poczucie odrębności. Takie wyjątkowe oblicze społeczne ma przede wszystkim nowa klasa średnia w Moskwie, Petersburgu i w kilku innych dużych miastach. Większość tej klasy stanowią młodzi ludzie niezwiązani z radzieckimi realiami i tradycjami. Natomiast w innych miastach kraju, mimo zniszczenia tradycyjnej radzieckiej klasy średniej i przezwyciężenia „ducha radzieckiego”, struktura społeczna zmienia się powoli. W tym właśnie upatrywać należy jednej z przyczyn zróżnicowanej aktywności mieszkańców poszczególnych regionów Rosji.

Dodajmy na koniec, że idea partycypacji obywatelskiej w polityce praktycznie zawsze napotyka opór ze strony władzy. Stopień tego oporu odzwierciedla stopień rozwoju demokracji: im bardziej rozwinięta demokracja, im bardziej obywatele są gotowi i zmotywowani do partycypacji obywatelskiej, tym mniejszy jest opór władzy i odwrotnie – słabszemu ugruntowaniu porządku demokratycznego, bierności politycznej obywateli towarzyszy stały sprzeciw władzy wobec epizodycznych prób partycypacji obywatelskiej. Z reguły ograniczenie aktywności obywateli władza próbuje wyjaśniać względami stabilności. Szczególnie wyraźnie przejawia się to w państwach znajdujących się w okresie przejścia od autorytaryzmu do demokracji. Tę prawidłowość zauważył Samuel Huntington, twierdząc, że zapewnienie stabilności w warunkach modernizującego się autorytaryzmu wymaga ograniczenia roli aktywności politycznej mas, ponieważ w przeciwnym wypadku podważana jest wiarygodność instytucji.

Zgodnie z hipotezą Huntingтона mobilizacja społeczna wywiera bardziej destabilizujący wpływ niż rozwój gospodarczy. Urbanizacja, oświecenie, wykształcenie, środki informacji masowej wystawiają tradycyjnego człowieka na wpływ nowych form życia, nowych możliwości zaspokajania potrzeb. To doświadczenie znosi poznawcze i światopoglądowe bariery tradycyjnej kultury i generuje nowe poziomy dążeń i oczekiwań. Jednak zdolność społeczeństwa w okresie transformacji do sprostanania nowym oczekiwaniom wzrasta znacznie wolniej niż same dążenia. Stąd rozbieżność między dążeniami i oczekiwaniami, między kształtowaniem się pragnień i ich zaspokojeniem, bądź między funkcją aspiracji i funkcją poziomu życia. Rozbieżność ta, zdaniem badacza,

¹⁶ A. Токвиль, *Старый порядок и революция*, Москва 1997, s. 7. Cytat według przekładu polskiego: A. de Tocqueville, *Dawny ustroj i rewolucja*, przeł. A. Wolska, Warszawa 1970, s. 42.

rodzi frustrację i niezadowolenie społeczne, a jej wartość może być wskaźnikiem niestabilności politycznej¹⁷.

Stopień aktywności obywatelskiej i politycznej w dużej mierze zależy od poziomu instytucjonalizacji politycznej. Współczesne systemy polityczne różnią się poziomem aktywności politycznej obywateli i poziomem instytucjonalizacji politycznej: w niektórych systemach politycznych poziom aktywności politycznej ludności jest wyższy niż poziom instytucjonalizacji politycznej, w innych – poziom instytucjonalizacji jest wyższy niż poziom aktywności. W systemach politycznych o niskim poziomie instytucjonalizacji i wysokim poziomie aktywności siły społeczne działają bezpośrednio w sferze politycznej, przy zastosowaniu własnych metod. Stabilność tych systemów jest odwrotnie proporcjonalna do aktywności politycznej. W systemach politycznych o wysokim poziomie instytucjonalizacji stabilność społeczeństwa obywatelskiego jest wprost proporcjonalna do skali uczestnictwa w polityce¹⁸.

W związku z tym, odwołując się do rozważań Samuela Huntingtona, odnotujemy, że warunkiem partycypacji obywatelskiej w polityce, nienaruszającej stabilności systemu politycznego, jest: wysoki stopień instytucjonalizacji, umożliwiający obywatelom udział w polityce w ramach norm, procedur i zasad prawa; niski stopień społecznej frustracji mas; intensywna pionowa i pozioma mobilność społeczna.

Związane ze zmianą pokoleń przesunięcie w kierunku wartości postmaterialistycznych pociąga za sobą poważne konsekwencje w odniesieniu do oczekiwanych w najbliższych dziesięcioleciach zmian w sferze politycznej. Jest jedną ze składowych ogólnej zmiany kulturowej, stale wzmacniającej w społeczeństwie żądanie demokracji (tam, gdzie jej nie ma) lub większej „wrażliwości” instytucji demokratycznych (tam, gdzie są już stworzone)¹⁹.

Polityczna i obywatelska aktywność jest pobudzana do życia przez model społeczeństwa. W dzisiejszym świecie istnieją dwa podstawowe modele społeczne: społeczeństwa swobodnego dostępu i społeczeństwa ograniczonego dostępu. Model otwartego dostępu znamionuje: 1) *rozwój polityczny i gospodarczy*; 2) *gospodarka bardziej odporna na ujemny wzrost*; 3) *silne i dynamiczne społeczeństwo obywatelskie z dużą liczbą organizacji*; 4) *większe i bardziej zdecentralizowane rządy*; 5) *szerokie rozpowszechnienie bezosobowych relacji społecznych, w tym – rządów prawa, ochrony praw własności, sprawiedliwość i równość*. Z kolei model ograniczonego dostępu cechuje się: 1) *powolnym wzrostem gospodarek wrażliwych na wstrząsy*; 2) *systemem politycznym, który nie jest oparty na powszechnej zgodzie obywateli*; 3) *stosunkowo niewielką liczbą organizacji*; 4) *mniejszymi i bardziej scentralizowanymi rządami*; 5) *dominacją relacji społecznych zorganizowanych w oparciu o więzi osobiste, przywileje, hierarchię społeczną, prawa, które nie są stosowane jednakowo dla wszystkich, niechronionym prawem własności i powszechnym poglądem, że nie wszyscy ludzie zostali stworzeni jako równi*²⁰.

¹⁷ С. Хантингтон, *Политический порядок...*, s. 70-75.

¹⁸ *Tamże*, s. 96.

¹⁹ Р. Инглхарт, К. Вельцель, *Модернизация, культурные изменения и демократия...*, s. 158.

²⁰ Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгаст, *Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества*, Москва 2011, s. 53-54.

W świetle powyższych rozważań scharakteryzujemy stan i określimy nowe tendencje aktywności politycznej i obywatelskiej Rosjan. Ostatnie dwie dekady transformacji radzieckiego systemu politycznego okazały się okresem zdecydowanie niewystarczającym dla ukształtowania się nowej kultury politycznej, różniącej się zasadniczo od autorytarnej przeszłości. Na dodatek dokonywane w okresie postradzieckim demokratyzujące zmiany w społeczeństwie i państwie dały niestety niezamierzone, odwrotne rezultaty: potencjał rosyjskiego społeczeństwa obywatelskiego praktycznie nie był angażowany w projekty modernizacyjne, a wręcz nastąpił okres „rozczarowania demokracją”. Nowe obiektywne i subiektywne okoliczności historyczne określiły istotę obecnego stadium rozwoju demokracji w Rosji, pojawienie się nieznanych wcześniej tendencji, znamionujących stopień zaangażowania obywateli w procesy polityczne.

Po pierwsze, obecnie w Rosji ani finansowe, ani zawodowe perspektywy nie zachęcają do podejmowania partycypacji politycznej tych, którzy są tym zainteresowani, a jednocześnie – nie motywują również altruistów chcących wpływać na otaczającą ich rzeczywistość. W rezultacie polityka coraz bardziej postrzegana jest jako wyalienowana od społeczeństwa sfera działalności „klasy politycznej” i jej najbliższego otoczenia (działaczy i wolontariuszy partii politycznych, pracowników środków masowego przekazu, analityków, specjalistów od kreowania wizerunku itp.). Ich udział nie przekracza 1-1,5% populacji osób pracujących zawodowo i wzrasta nieznacznie tylko w czasie wyborów i innych kampanii masowych. Natomiast większość ludności jest skłonna realizować swoją obywatelską postawę przede wszystkim poprzez udział w wyborach na różnych szczeblach.

Po drugie, jeśli w ostatniej dekadzie zaszczepiano w świadomości społecznej ideę osiągniętej stabilności i wyraźnej tendencji wzrostowej we wszystkich sferach życia społecznego, to teraz dominujący staje się pogląd o spowalnianiu rosyjskiej gospodarki, degradacji jej struktury, niewypełnianiu podejmowanych w kraju decyzji, irracjonalnym dążeniu kierownictwa do ciągłej zmiany „reguł gry” na tle masowej defraudacji środków budżetowych i prób maskowania braku rzeczywistych działań demagogią polityczną; dominuje także pogląd o przekształceniu aparatu państwowego w korporację, ukierunkowaną przede wszystkim na realizację prywatnych interesów. Pod koniec 2012 r. przestało funkcjonować ponad 155 tys. rosyjskich przedsiębiorców. Zmniejszenie aktywności gospodarczej ludności Rosji z jednej strony inicjuje pozytywne dążenie do udoskonalenia lub zmiany porządku społeczno-gospodarczego i politycznego, instytucji społeczno-gospodarczych i politycznych, ale z drugiej – generuje bierność polityczną, a nawet apatię i rozczarowanie instytucjami politycznymi.

Po trzecie, jeżeli wcześniej konformizm, pojmowany jako podatność ludzi na realne lub wyimaginowane naciski, milcząca zgoda większości na działania władzy, przejawiał się w skłonności do unikania samodzielnych decyzji, do pasywnego, pokornego przyjmowania gotowych rozwiązań, standardów postępowania i ocen, a poszerzając pasywną bazę wsparcia, działał na rzecz władzy, zapewniając polityczną stabilność i równowagę w oparciu o *status quo*, to w dzisiejszych warunkach nowym dominującym nurtem politycznym stopniowo staje się wzrost partycypacji politycznej. Chodzi przy tym o partycypację świadomą i umotywowaną obywatelsko. Według danych Ogólnorosyj-

skiego Centrum Badania Opinii Publicznej liczba tych, którzy deklarują udział w życiu politycznym, nie realizując przy tym swoich osobistych interesów i to nawet nie wbrew władzy, a przede wszystkim ze względu na dobro wspólne (chęć zmian na leśsze w swoim mieście, miasteczku, kraju), wzrosła z 25% w roku 2005 do 41% w 2012 r.²¹

Po czwarte, nową tendencją jest wzrost różnych postaci nieformalnej oddolnej samoorganizacji, wolontariatu, „ruchów jednego postulatu”. Świadczy to o początku nie tyle formalnego, ile rzeczywistego tworzenia się struktur społeczeństwa obywatelskiego. W Rosji dzieje się to, o czym Alain Touraine i Robert Inglehart napisali pod koniec lat 90. w odniesieniu do realiów zachodnioeuropejskich: ma miejsce wyrażana w dążeniu do wypowiedzania żądań społecznych bezpośrednio, dzięki odrębnym od państwa i partii ruchom społecznym, odmowa społeczeństwa, aby służyć jako zdyscyplinowane „wojsko” polityków, co toruje drogę do polityki zarówno nowym podmiotom, jak i całej plejadzie młodych aktywistów, z których wielu w bliskiej przyszłości stanie się znanymi politykami.

Po piąte, coraz aktywniejszą rolę w procesie politycznym zaczyna odgrywać pokolenie postradzieckie, pozbawione strachu przed władzą, przed wolnym wyborem. Ich udział w polityce nie jest motywowany przez minimum swobód politycznych, lecz przez dążenie do rzeczywistej demokracji, opartej na uczciwym i realnie alternatywnym wybieraniu władzy. To właśnie młodzież staje się aktywnym uczestnikiem ruchów protestu, żywo reaguje na różne innowacyjne zmiany w polityce.

Po szóste, trwające ponad dwie dekady reformy życia politycznego nie tylko zmieniły treść znanych już form aktywności politycznej, ale też zainicjowały nowe. Najczęstszą podstawową, a często jedyną formą masowego udziału obywateli w polityce jest udział w kampaniach wyborczych i wyborach. Podkreślmy, że instytucja wyborów i udział w nich obywateli bynajmniej nie jest oznaką rozwoju demokracji. Zgadzaemy się z opinią zawartą w cytowanej już książce *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Jej autorzy piszą: *Wybory nie prowadzą do nieuchronnego ustanowienia demokracji. Wybory wymagają instytucji i organizacji, a także poglądów i norm, zanim zaczną tworzyć porządek swobodnego dostępu, z demokratyczną konkurencją o władzę polityczną. I dalej: Taki punkt widzenia jest sprzeczny z najczęstszym pojmowaniem demokracji w literaturze, zgodnie z którym kraj jest uznany za demokratyczny, jeśli odbywają się w nim wybory i była co najmniej jedna zmiana władzy*²².

Mechanizm wyborów nie zapewnia już efektywnego dialogu z obywatelami ani kształtowania platform politycznych pozwalających uzupełnić zapas zaufania. W ten sposób pole uczestnictwa obywateli w polityce zawęża się i w rzeczywistości pozostaje im tylko możliwość działalności pozapolitycznej, która jest przedstawiana jako znak rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. W odróżnieniu od radzieckiej przeszłości taka aktywność nie może ograniczać się jedynie do okresowego odwiedzania lokali wyborczych. Oprócz wyborów do form bezpośredniego uczestnictwa obywateli rosyjskich w sprawowaniu władzy państwowej należą: referendum, konsultacje społeczne, obywatelskie inicjatywy wyborcze. Referenda przeprowadza się dla rozstrzygnięcia istotnych

²¹ Экспресс ВЦИОМ nr 39, 22-23 X 2005; Экспрес ВЦИОМ nr 38, 20-21 X 2012.

²² Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгайт, *Насилие и социальные порядки...*, s. 59.

społecznie kwestii, decyzje w nich podejmowane są wiążące i nie wymagają dodatkowego zatwierdzenia. Konsultacje społeczne są organizowane w sprawach budzących zainteresowanie społeczeństwa. Pozwalają one poznać opinię publiczną na temat przedstawianych projektów rozwiązań i służą do wypracowania propozycji i rekomendacji obywateli. Jednak ze względu na częsty wybór niereprezentatywnej próby mieszkańców opinia wybranych może być wykorzystywana do forsowania „potrzebnych” decyzji. Przez inicjatywę obywatelską rozumiane jest prawo obywatela do złożenia na ręce posła propozycji dotyczących przyjęcia lub zmiany prawa.

Po siódme, jest oczywiste, że najszersze uczestnictwo obywateli w polityce powinno odbywać się na poziomie lokalnym. Główne założenie Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego głosi, że społeczności lokalne stanowią jedną z podstaw każdego systemu demokratycznego. To pierwsza lekcja zaangażowania w sprawy publiczne i, co szczególnie ważne, rezerwowo zasób kadrowy polityki państwowej i administracji. Jednak ze względu na upaństwowienie samorządu terytorialnego instytucja ta – w przeciwieństwie do dojrzałych demokracji – w Rosji jest rozwinięta bardzo słabo, co nie tylko ogranicza potencjał ludności i jej możliwości brania bezpośredniego udziału w dyskusji na temat wspólnych spraw, generuje nastroje zależności, a także osłabia potencjał samego państwa. Bez wzmocnienia samoorganizacji społeczeństwa Rosja będzie nadal cierpieć na kadrowe niedobory. Innymi słowy, potencjał ludności kraju może zostać wykorzystany do jego zdecydowanej transformacji tylko poprzez rozwój samorządu lokalnego. Samorząd terytorialny to miejsce, gdzie realnie może zostać zrealizowane partnerstwo władzy i obywateli. Partnerstwo utrudnia fakt, że – według oficjalnych danych Ministerstwa Finansów Federacji Rosyjskiej – 96% samorządów lokalnych w kraju nie jest w stanie pokryć z własnych dochodów wydatków, które wynikają z pełnomocnictw, jakie nakłada na nie prawo. Pomyślny rozwój i funkcjonowanie szeregu samorządów lokalnych w Rosji tylko potwierdza charakterystyczną dla kraju słabość instytucji politycznych i w związku z tym zwiększoną rolę jednostki.

Po ósme, najczęściej omawianą w kraju i dość skuteczną formą partycypacji obywatelskiej jest ruch protestu. Protest we współczesnej Rosji to nie tylko masowy brak zgody i nieprzyjęcie przez naród obecnego systemu politycznego. To nie bunt, tym bardziej nie *bezmyślny i bezlitosny*²³. Współczesny protest znamionuje stopniowe przechodzenie kraju na nowy etap rozwoju z nieznanym dotychczas poziomem dojrzałości obywatelskiej i gotowością kół rządzących, aby nie tylko wysłuchiwać, lecz także brać pod uwagę potrzeby społeczne. Protest to niezgoda narodu na niedemokratyczne metody sprawowania władzy i reakcja na naruszanie jego praw i wolności. Ludzie nie chcą już dzisiaj być po prostu wykonawcą czyjejś woli, narzędziem w rękach przywódców. Protest staje się więc nie tylko sposobem wywierania presji na władze państwowe, ale też sposobem obywatelskiej samorealizacji.

²³ Cytowana jest fraza z wypowiedzi bohatera opowieści Aleksandra Puszkina *Córka kapitana*. W Puszkinińskim utworze, którego akcja ulokowana jest w czasach powstania Pugaczowa (1773-1775), główny bohater – Griniow – mówi: *Nie daj, Boże, widzieć bunt rosyjski bezmyślny i bezlitosny*. Por. A. Puszkina, *Córka kapitana*, przeł. T. Stępniewski, [w:] A. Puszkina, *Dzieła wybrane*, t. 6, Warszawa 1954, s. 118 [przyjmis Redakcji].

Ruchy protestu w ostatnich latach zademonstrowały nowe formy samoorganizacji obywatelskiej. Wśród nich są:

- samochodowe akcje protestacyjne (np. rajd samochodowy Biały Krąg, w którym uczestniczyło ponad 3 tys. samochodów);
- bezterminowe obozy opozycji (np. w Moskwie „Okupuj Arbat” [„Оккупай Арбат”] pod pomnikiem Bułata Okudźawy, „Okupuj Abaja” [Оккупай Абай] w parku na Czystych Prudach pod pomnikiem kazachskiego poety Abaja Kunanbajewa);
- ogólnorosyjskie akcje protestu (przeciwko oficjalnym wynikom wyborów do Dumy Państwowej, przeciw korupcji, wzrostowi opłat komunalnych, komercjalizacji sfery społecznej i wielu innym problemom);
- „kontrolne spacer” (dla sprawdzenia, czy władze respektują prawo do wolności zgromadzeń);
- obozy ruchów protestu w regionach kraju (w Nowosybirsku, w Obwodzie *Niżnie-nowogrodzkim*, w Karelii, w Wołgogradzie);
- mitingi, pochody i marsze wolności;
- pikiet;
- ruchy sieciowe.

Zauważmy, że protesty obywateli, podczas których wysuwane były konkretne żądania polityczne, były szeroko komentowane w mediach krajowych tylko wtedy, gdy ich epicentrum znajdowało się w Moskwie. Ale to nie znaczy, że protest jako forma aktywności obywatelskiej jest charakterystyczny tylko dla nowej warstwy – „kreatywnej” klasy moskiewskiej. Czasopismo „Ekspert Sibir”²⁴ podkreśla, że najaktywniej protesty wyrażane były właśnie na Syberii. Najbardziej znane są masowe protesty górników w Kuźnieckim Zagłębiu Węglowym na początku lat 90.; protesty przeciwko budowie ropociągu wzdłuż jeziora Bajkał w 2006 r.; przeciwko zakazowi poruszania się samochodów z kierownicą po prawej stronie; przeciwko zabudowie punktowej. Później dołączyły do nich protesty przeciwko funkcjonowaniu Bajkalskiego Kombinatoru Celulozowo-Papierniczego. Zaznaczmy także, że to właśnie w tych rejonach, gdzie protest polityczny obywateli został *de facto* zignorowany przez władze centralne, wskaźniki, jakie w wyborach uzyskała partia władzy „Jedna Rosja”, były najniższe. Ignorowanie postulatów i poglądów obywateli przekształciło się w efekcie w polityczne głosowanie na znak protestu. W warunkach ograniczonej demokracji i rozwijającej się apatii obywatelskiej motywacją staje się moda na aktywność obywatelską, zwłaszcza o charakterze protestu, szczególnie wśród młodzieży. Udział w takich działaniach daje zwykłemu obywatelowi, niezadowolonemu z biegu spraw, a więc i w efekcie – z rządu, możliwość doświadczenia bycia częścią wielkiej i silnej masy narodowej, kształtuje poczucie solidarności grupowej.

Po dziewiąte, cechą charakterystyczną ostatnich lat jest zwiększony udział komunikacji wirtualnej w organizacji aktywności obywatelskiej. Internet, a szczególnie sieci społecznościowe mają znaczący wpływ na procesy polityczne. Sieci społecznościowe

²⁴ С. Чернышов, *Протест умер, да здравствует протест*, „Эксперт Сибирь” 2013, nr 5.

we stają się ważnym kanałem manifestacji postaw obywatelskich. Są otwarte, każdy ma w dowolnym czasie dostęp do informacji i każdy może być połączony z każdym, sieci nie są jednolite, nie ma jednego centrum i sztywnej struktury, a często są anonimowe. To tutaj przejawia się kreatywność i myślenie projektowe, ponieważ każdy członek ma nie tylko prawo, lecz także techniczne możliwości prezentowania własnych zainteresowań i opinii, udziału w podejmowaniu decyzji bez pośredników. Sieci społecznościowe stały się głównym środkiem informacji, zwłaszcza dla młodzieży i miejskiej klasy średniej, a zasoby sieciowe przekształcają się w multiplikatory niezadowolenia.

„Live Journal” („Живой журнал”) – pierwsza masowa sieć blogów z początku XXI w. – zapoczątkowała nową jakość rosyjskiego życia politycznego, amerykański Facebook i jego rosyjski odpowiednik „W Kontaktie” („В контакте”), a także Twitter stały się nie tylko siecią przyjaciół, ale i forum do dyskusji, w tym także politycznych, będąc nie tylko zbiorowym kanałem dla organizacji interesu społecznego, ale i środkiem propagandy.

Warunkiem powstawania ruchu w sieci jest wspólna idea, wspólna przestrzeń komunikacyjna, równość i łączność uczestników. Przykładem jest „Towarzystwo Inicjatyw Obywateli Rosji (TIGR)” („Товарищество Инициативных Граждан России [ТИГР]”), które pojawiło się w 2008 r. w Primorju na fali protestów przeciwko zwiększeniu cła na samochody importowane. Początkowo był to ruch uczestników internetowych forów motoryzacyjnych, który zainicjował i zorganizował kilka akcji protestacyjnych, stawiających żądania gospodarcze. Po surowym rozpędzeniu jednej z takich akcji przez celowo przysłany z Moskwy oddział specjalny MSW, ruch wysunął polityczne hasła: zaczął domagać się dymisji rządu i wyrażać całe spektrum protestacyjnych żądań swoistych dla klasy średniej. Lokalny ruch protestu, który pojawił się w jednym regionie, przekształcił się w społeczność sieciową reprezentującą różne grupy i organizacje społeczne.

Nową, współczesną formą samoorganizacji obywatelskiej przy pomocy sieci Internet jest *flash mob*. To wcześniej zaplanowana masowa akcja, w której duża grupa ludzi pojawia się w miejscu publicznym, szybko wykonuje jednocześnie „dziwne” działania, a następnie odchodzi. Jest to krótka, nietrwała forma działania zbiorowego. Celem takiej akcji jest demonstracja działania symbolizującego wspólnotowość, pobudzającego w otaczających chęć przyłączenia się, choćby nawet tylko w myślach. Uczestnicy (*mobbersi*) organizują się w oparciu o wyznaczony cel oraz opracowane przez liderów i umieszczone na stronie instrukcje. Scenariusz *flash mobu* ma charakter absurda, a działań *mobbersów* nie można wyjaśnić logicznie. Uczestnicy *flash mobu* nie są znajomymi, w czasie akcji nie pokazują, że ich coś łączy, dlatego działanie wydaje się spontaniczne.

Odmianą *flash mobów* są *politmoby*²⁵ – działania zorientowane społecznie lub politycznie. Przykładem takiej akcji w Internecie była kampania związana z Lukoilem, gdy blogerzy, umieszczając na swoich blogach awatar o charakterze protestacyjnym, wyrażali sprzeciw wobec bezkarności dyrektora tej kompanii, który spowodował wypadek. Za przykład wykorzystania tej formy aktywności dla wsparcia partii rządzącej można uznać *flash mob* „Jedna Rosja”, zorganizowany w Niżnym Nowogrodzie 3 października

²⁵ С. Н. Федорченко, *Политический флэшмоб – предвестник нового общества?*, „Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование” 2001, т. 4, nr 6 (20), s. 24–31.

ka 2011 r. Według zamysłu organizatorów grupy młodzieży i mieszkańców miasta, ludzie ubrani w stroje narodowe mieli z różnych stron przemaszerować przez plac przed Teatrem Dramatycznym. Wszyscy uczestnicy powinni byli zostawić na ogromnym banerze odcisk swojej dłoni w jednym z kolorów tęczy. Ta akcja miała symbolizować jedność wieloetnicznej wspólnoty. Impreza odbyła się, ale nie wywołała w Internecie żadnej reakcji, nie została zauważona.

Podsumowując powyższe uwagi, podkreśliśmy, że w XXI w. w Rosji zauważalna jest polityczna i obywatelska aktywność na różnych poziomach, różnorodna pod względem form i metod. Z punktu widzenia zasięgu geograficznego skalę aktywności inkorporują poziomy: lokalny, municypalny, regionalny i federalny. Jeśli aktywność na poziomie lokalnym z zasady nie jest upolityczniona, a treści ograniczają się do wąsko pojmowanych osobistych interesów uczestników, to na poziomie municypalnym następuje już odejście od lokalnych opinii do kwestii istotnych społecznie, pojawiają się hasła polityczne. Regionalny poziom wyróżnia się jeszcze większym upolitycznieniem postulatów i haseł, zaangażowaniem dużej liczby osób i pozyskaniem potężnych zasobów. Poziom federalny ma potencjał przejścia do etapu bezpośredniej działalności politycznej, zakłada tworzenie przez obywateli partii politycznych lub aktywny udział w działalności już istniejących, kandydowanie w wyborach z wolnej stopy *etc.*

Należy podkreślić, że aktywność polityczna i obywatelska pod względem dynamiki spontaniczności przejawia się w tym, że naprzemiennie po okresach erupcji następuje zwykle okres obojętności i inercji.

Zidentyfikujmy kilka istotnych przyczyn ograniczających aktywność protestacyjną. Wśród nich są: orientacja większości rosyjskich obywateli na pokojowe sposoby rozwiązywania problemów, z powodu „wyczerpania limitu na działania rewolucyjne”, oraz niedorozwój instytucji partycypacji politycznej.

Słaby rozwój instytucji partycypacji politycznej negatywnie wpływa na proces demokratyzacji życia politycznego i społecznego w Rosji, decyduje o jego sprzeczności i braku konsekwencji. W tych okolicznościach Rosję czeka albo „chwijna stabilność”, albo „koniec cichej bierności”. Niemniej możemy sformułować w pełni uzasadnione stwierdzenie, że ludzie konsekwentnie i coraz bardziej zdecydowanie zegnają się z twardeym paternalizmem i rzeczywiście stają się narodem.

Kształtowanie społeczeństwa niesparalizowanego pasywnością, niezdemoralizowanego przez cynizm podwójnej moralności, nierwącego się na barykady, lecz żądającego partnerskich relacji z władzą to stosunkowo długi proces. Ale ten proces „poszedł”²⁶. Optymalny w obecnych warunkach politycznych wydaje się synkretyczny typ uczestnictwa w polityce, co oznacza połączenie autonomicznej, racjonalnej, samodzielnej i mobilizowanej aktywności obywateli.

Tłumaczenie: Magdalena Romanowska

²⁶ Aluzja do wypowiedzi Michaiła Gorbaczowa z czasów pieriestrojki (*Lody ruszyły, towarzysze! Proces poszedł!* [*Лёд тронулся, товарищи! Процесс пошёл!*]). Zwłaszcza druga część frazy przeszła do powszechnego obiegu językowego na zasadzie „skrzydlatego słowa” [przypis Redakcji].

BIBLIOGRAFIA

- Багдасарян В. Э., Сулакшин С. С., *Высшие ценности Российского государства*, Москва 2012.
- ВЦИОМ. Пресс-выпуск № 2187 „Сколько в России патриотов”; пресс-выпуск № 2451 „Патриотизм-гражданство”.
- ВЦИОМ, Экспресс ВЦИОМ № 39, 22-23 X 2005, экспрес ВЦИОМ № 38, 20-21 X 2012.
- Гражданское участие: ответственность, сообщество, власть*, Москва 1997.
- Даль Р., *Полиархия: участие и оппозиция*, Москва 2010.
- Даль Р., *Проблемы гражданской компетентности*, [online] <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>.
- Иноземцев В. Л., *За пределами экономического общества*, Москва 1998.
- Ингхарт Р., Вельцель К., *Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития*, Москва 2011.
- Ингхарт Р., *Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества*, „Полис (Политические исследования)” 1997, № 4.
- Локк Дж., *Сочинения. В 3-х т.*, т. 3, Москва 1988.
- Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 10 апреля 1984 г.*, Москва 1984.
- Мартыанов В., *Постиндустриальное общество для России: миф, теория, реальная альтернатива?*, „Догос” 2008, № 1(64).
- Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б., *Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества*, Москва 2011.
- Рейнгольд Г., *Умная толпа: новая социальная революция*, Москва 2006.
- Токвиль А., *Старый порядок и революция*, Москва 1997.
- Хантингтон С., *Политический порядок в меняющихся обществах*, Москва 2004.
- Холмская М. Р., *Политическое участие как объект исследования. Обзор отечественной литературы*, „Полис” 1999, № 5.
- Чернышов С., *Протест умер, да здравствует протест*, „Эксперт Сибирь” 2013, № 5.
- Федорченко С. Н., *Политический флэшмоб – предвестник нового общества?*, „Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование” 2001, т. 4, № 6 (20).
- Locke J., *Dwa traktaty o rządzie*, przeł. Z. Rau, Warszawa 1992, *Biblioteka Klasyków Filozofii*.
- Nagel J. N., *Participation*, New York 1987.
- Tocqueville A. de, *Dawny ustroj i rewolucja*, przeł. A. Wolska, Warszawa 1970.

Iwan Władimirowicz RADIKOW – doktor habilitowany nauk politycznych, profesor w Katedrze Teorii i Filozofii Polityki, prodziekan Wydziału Politologii Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego.